tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 2 4 2003

Dirk Tanger

Schieten of wat moeten we met

● Foto's: Wim Tijsen.
Kaarten: Kees Scharringa, provincie Noord-Holland.

Toen ik in 1976 mee ging doen met het tellen van watervogels, had ik nauwelijks aandacht voor knobbelzwanen. Als nazaten van verwilderde individuen leken zij mij toch minder interessant dan de zwanen en ganzen uit verre streken.

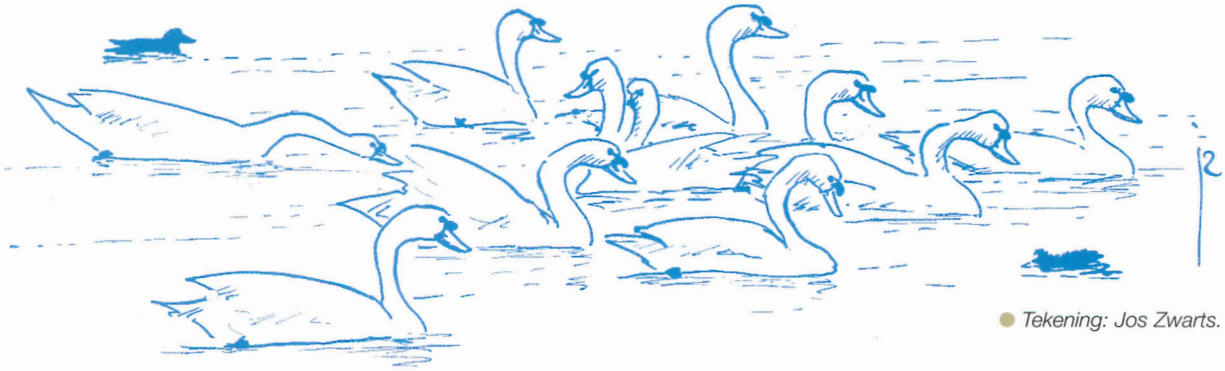

● Tekening: Jos Zwarts.

Door de toenemende discussie met jagers en boeren over de schade die deze vogels zouden veroorzaken, begon ik mij toch vragen te stellen over hun gedrag, voedselkeuze, trek, verspreiding, aantallen en aanwas. Kortom, hun ecologie begon mij te interesseren. Dat kreeg een extra impuls toen vijf jaar geleden de provincie Noord-Holland een nieuw experimenteel beleid voor de knobbelzwaan opstelde. Onderzocht ging worden of er gebieden konden worden aangewezen voor opvang, gedogen en verjagen of eventueel afschieten. Dat zou in de plaats moeten komen van afschot met vergunning van enkele honderden knobbelzwanen tot soms 1000 per jaar.
In de eerste plaats was het van belang meer te weten over de aantallen gedurende het jaar en de gebieden waar ze zich ophouden. Begin 1999 vond ik een groep van ± 25 tellers bereid om in een vast telgebied halverwege de maanden maart, april en mei te tellen. Die maanden zijn van belang omdat in die periode de nog niet broedende, sub-adulte knobbelzwanen (bij boeren) op (het) grasland, flinke porties gras opeten, terwijl dat hoog productieve voorjaarsgras dan optimaal voor melkproductie en kuilvoerwinning beschikbaar moet zijn. De tellingen sloten aan bij de maandelijkse tellingen van ganzen en zwanen in Noord-Holland, die SOVON in de periode oktober t/m maart organiseerde. Daarnaast heb ik van januari 2001 tot juni 2003 (vrijwel) wekelijks knobbelzwanen genoteerd en geobserveerd in de graslanden tussen Haarlem en Amsterdam, een gebied van ± 1500 ha. Dit artikel beschrijft in hoofdlijnen de resultaten van de tellingen en het eigen onderzoek. Vooral resultaten die van belang zijn voor het te voeren beleid en de problematiek worden hier genoemd.

Telling knobbelzwanen in Noord-Holland

	Maart				April				Mei			
Gebied	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2002	2002
Kop van Noord-Holland	56	24	80	53	13	50	74	46	0	24	0	0
West-Friesland	716	617	861	1027	*300	468	994	1051	150	?	102	46
Droogmakerijen	100	205	311	114	39	112	75	149	9	54	10	0
Veenweiden N-H midden	501	563	767	322	542	499	825	306	396	100	231	370
Zaanstreek	359	171	136	154	287	198	164	120	54	38	48	65
Waterland	333	327	380	256	205	112	272	178	210	72	202	86
Zuid-Kennemerland	158	131	135	186	93	136	111	175	40	40	71	61
Amstelland	75	98	76	181	119	?	40	22	8	0	0	0
Vechtstreek	136	219	152	312	?	164	182	199	?	0	0	0
Totaal	2434	2355	2898	2605	1598	1739	2737	2246	867	348	664	528

De SOVON-tellingen

De langste reeks tellingen van knobbelzwanen in Noord-Holland wordt gevormd door de midwintertellingen (halverwege januari) die vanaf 1967 zijn uitgevoerd. Begin jaren tachtig vindt de telling in vrijwel het gehele landelijke gebied van Noord-Holland plaats. De aantallen getelde knobbelzwanen schommelden in de tachtiger jaren (onder invloed van de winter) tussen 800 en 2000 exemplaren. Begin jaren negentig steeg het getelde aantal naar ± 2500. Daarna vond er een stijging plaats naar 3000 à 3500 exemplaren bij januaritellingen in de jaren 1995 tot en met 1999. Die stijging werd voor een deel veroorzaakt doordat er meer gebieden waar knobbelzwanen zaten, zijn geteld (met name delen van West-Friesland en Waterland-Oost). De laatste jaren

gedogen
onze jonge knobbelzwanen?

blijven de getelde aantallen min of meer constant en is er geen stijging meer (mondelinge mededeling K. Koffijberg, SOVON).
Die stabilisering is opmerkelijk, want in de rest van Nederland gaat de stijging nog steeds door. Het is zeker niet veroorzaakt door afschot, want daarvan is in die periode in Noord-Holland nauwelijks sprake geweest.

De voorjaarstellingen

De tellingen werden uitgevoerd in 1999 t/m 2002 in die gebieden waar in de periode van maart tot mei ten minste enkele tientallen knobbelzwanen zaten. Dit werd vastgesteld door contact met plaatselijke tellers en proeftellingen in maart 1999 in heel Noord-Holland. Duidelijk werd dat er in de periode maart, april en mei nauwelijks knobbelzwanen zitten op Texel, in de Haze- en Zijpepolder, Anna Paulownapolder, Wieringermeer, Geestmerambacht , Schager- en Niedorperkogge, alsmede in de binnenduinrandpolders van Camperduin tot Castricum.
Alle overige gebieden in Noord-Holland zijn geteld. De resultaten zijn in tabel 1 vermeld. Bij de vermelde aantallen zijn niet de paartjes opgenomen die een territorium hebben. Tijdens de januaritelling worden alle knobbelzwanen geteld, dus ook de paartjes. Voor de maarttelling was dat niet nodig, omdat die paartjes geen schade veroorzaken, integendeel zij verjagen de groepen subadulten.

Wat opvalt is dat (zie tabel):
- De snelheid waarmee het aantal subadulte vogels afneemt van maart tot mei ieder jaar anders verloopt; waarschijnlijk speelt hierbij een rol de snelheid waarmee voedsel beschikbaar komt langs de oevers van zoete meren en kanalen. Daar trekken de nog niet volwassen vogels heen vanaf begin april. En dat voedselaanbod houdt weer verband met de watertemperatuur.
- Er geen duidelijke toe- of afname is geweest in de getelde aantallen in maart. Dat sluit weer aan bij de stabiele januariaantallen.
- De aantallen in mei zijn ongeveer 20 á 30% van die in maart. Juist in mei is het schadelijk voor boeren om grazende knobbelzwanen op het land te hebben. ➤

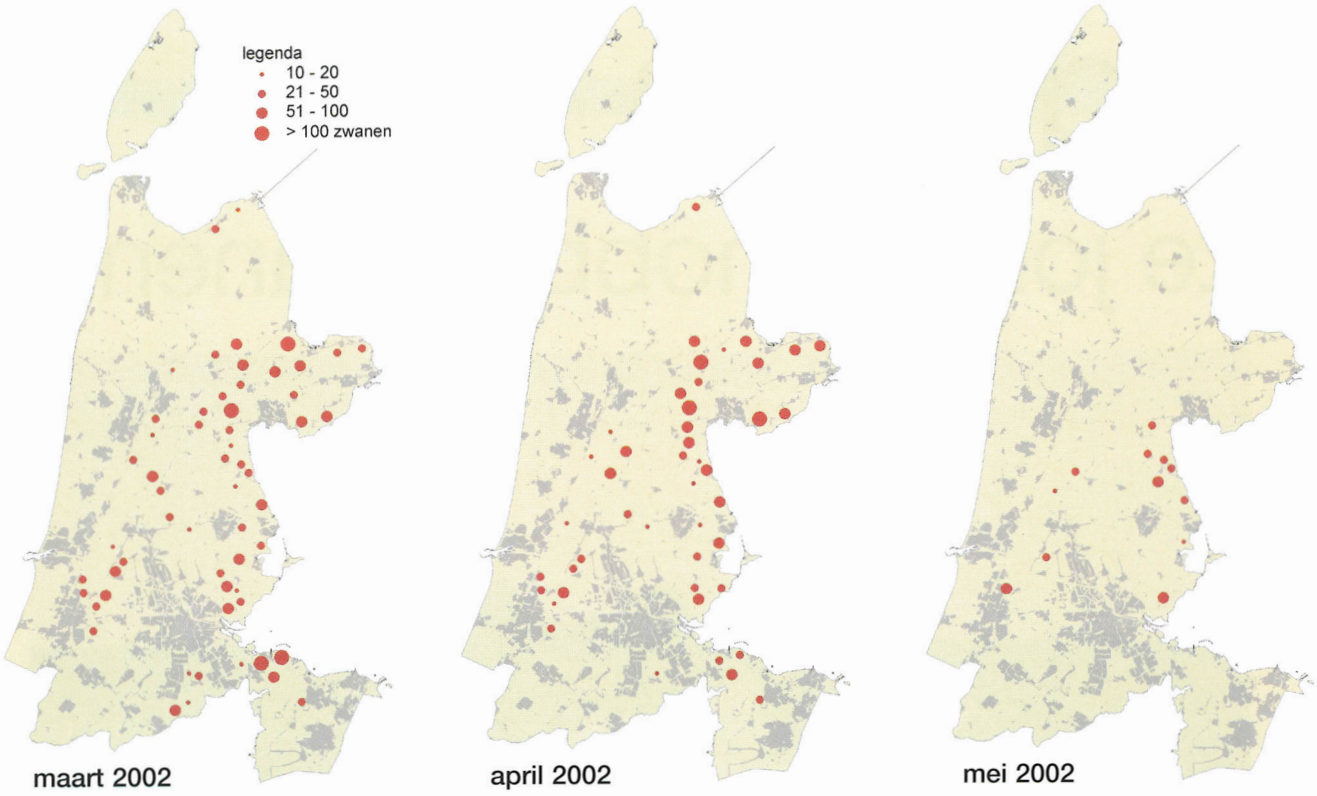

Vandaar dat vanaf half april de vogels op veel plaatsen worden verjaagd. Dat heeft ondermeer tot gevolg dat zich steeds grotere groepen vormen die steeds dichter bijeen foerageren op een steeds geringer aantal graslanden, waar de aangerichte schade aanzienlijker wordt. In het voorjaar van 2002, toen de MKZ heerste en niemand het land in ging en er dus ook vrijwel geen verjaging plaatsvond, heb ik kunnen constateren dat ook bij de subadulte vogels wel degelijk sprake was van enig territoriumgedrag, zodat zij gedwongen waren op grotere afstand van elkaar en in een ruimer groepsverband, te (gaan) foerageren. Dat betekende ook dat over een groter aantal percelen werd gefoerageerd en er vermoedelijk per perceel minder schade was.

De verspreiding van de knobbelzwanen in maart, april en mei 2002 (figuur 2 t/m 4) is redelijk representatief voor die van de voorgaande jaren. In mei blijven er nog relatief grote groepen over langs delen van de IJsselmeerkust. Eind mei zijn ook die groepen verdwenen. Hierbij moet worden opgemerkt dat een groot deel van de groepen vanaf april niet trouw is aan een bepaald gebied. Per telgebied en daarom ook per regio, blijken groepen zich te verplaatsen.
Perceeltrouw is er al helemaal niet. Oorzaak daarvan kan zijn de verjaging door boeren, die sterker wordt als het gras in maart gaat uitgroeien.

Eigen onderzoek

Voor een beter inzicht moeten we stil staan bij de aanwezigheid van knobbelzwanen door het jaar heen. Na het broedseizoen zijn er in augustus vrijwel alleen paartjes met jongen in de graslanden.
In de eerste week van september keren er in diverse graslandgebieden groepen terug. Deze vogels hebben in juni, juli en augustus langs de randen van zoetwatermeren en kanalen, zoals op het IJsselmeer en het Noordzeekanaal, hun veren geruid. Hierop heb ik één uitzondering vastgesteld, namelijk een groep van 40 (zomer 2000) tot 65 (zomer 2002) vogels die ruiden op de graslanden van de Hekslootpolder. Dat is de enige plek in Noord-West Europa waar ze niet op open water ruien.
Half oktober zijn (in alle gebieden) de knobbelzwanen weer terug in de graslanden in Noord-Holland. Er is nog enige stijging tot begin november, maar vlak daarna zijn ze op het niveau van de januari-aantallen. De vraag is of er knobbelzwanen bij zitten van buiten de provincie. Antwoord daarop is alleen mogelijk door op grotere schaal knobbelzwanen van een halsband te voorzien. Nu weten we dat er af en toe vogels met een halsband uit Groningen hier verblijven. Een vogel is zelfs in Noord-Holland gaan broeden. Toch is antwoord op die vraag cruciaal voor het beleid. Als er namelijk vergunningen gegeven gaan worden om de eieren van knobbelzwanen in Noord-Holland te beperken, dan moet je wel weten of er toch niet een stroom op gang komt uit andere delen van Noord-West-Europa. Een aanwijzing dat dit inderdaad het geval kan zijn, vind ik de constatering dat de afgelopen 4 jaar de aantallen stabiel zijn gebleven en er geen vergunningen zijn afgegeven voor het schieten van knobbelzwanen. Zijn er in het verleden misschien vooral vogels geschoten, die nog terug zouden gaan naar hun eigen regio?
Eind januari, splitsen de potentiële broedvogels zich af van de aanwezige groepen en zie je de eerste wegjaagacties van deze territoriumhouders. De subadulten blijven over.

Beperkende factoren

Om een goed beleid te bepalen, is het antwoord op de volgende vraag van belang: hoe komt het dat de aantallen in Noord-Holland niet meer zijn gestegen de laatste 4 jaar, terwijl er nauwelijks dieren zijn afgeschoten. Een afdoend antwoord valt hierop nog niet te geven, maar er zijn wel enkele aanwijzingen voor een mogelijke verklaring.
In de jaren negentig telde ik eind februari gemiddeld drie dode knobbelzwanen per 100 overwinterende dieren in de regio Haarlem, Zaanstreek en Waterland. In de afgelopen vier winters was dat gemiddelde opgelopen tot zes. Bij Haarlem heb ik kunnen constateren, dat vossen verzwakte dieren kunnen bemachtigen. Het ging vrijwel altijd om dieren die in het voorgaande jaar waren geboren. Een tweede, bepalender factor die mee kan spelen, is dat het broedsucces lijkt af te nemen. Van de 20 á 25 paartjes territoriumhoudende knobbelzwanen die ik in voorjaar 2001, 2002 en 2003 volgde in de omgeving van Haarlem, had de helft geen nest of het legsel verdween . Dat is een hoog percentage. Waardoor dat veroorzaakt werd, weet ik niet. Het kan te maken hebben met verstoring door de mens en/of de vos. De meeste paartjes die jongen kregen, hadden er twee. Dat duidt op regulatie door de mens. Tomen met 5 tot 7 pullen kwam ik midden in de stad tegen of langs de stadsrand, maar slechts bij uitzondering op het platteland. De problemen die de boeren ondervinden van de knobbelzwanen, brengt sommigen ertoe om een groot deel van de eieren weg te halen. Noodzaak van een goed beleid wordt daardoor alleen maar groter. Natuurlijk weet ik niet of deze verschijnselen zich ook voordoen in andere delen van Noord-Holland. Wel berichtten diverse tellers mij, dat zij in hun telgebied veel paartjes met maar twee jongen zagen. Interessant is het om na te gaan hoe de situatie is in die delen van Nederland waar nog wel toename van de aantallen wordt geconstateerd. Tot slot kan het ook zo zijn dat de grens van de groei aan de populatie broedende knobbelzwanen is bereikt.

Conclusies

Naar verhouding zijn er gedurende het hele jaar relatief veel knobbelzwanen in Noord-Holland, ook nog in de periode in het vroege voorjaar, als hun graasgedrag tot schade leidt voor de (betreffende) boeren. Gedurende de laatste jaren stijgen de aantallen niet meer, dit in tegenstelling met andere plaatsen in ons land. We zullen in de eerste plaats goed moeten uitzoeken hoe dat komt en of de hierboven genoemde redenen hierbij van belang zijn.
Uit het gedoogexperiment is gebleken dat boeren mee willen werken aan opvang van de vogels in de moeilijke periode. Die houding moet benut worden. Dat vindt overigens bijna iedereen die in Noord-Holland te maken heeft met de knobbelzwanenproblematiek.
Alleen het Ministerie van LNV en het Faunafonds, die het beleid bepalen, blijven op het standpunt staan dat er eerst afgeschoten en verjaagd moet worden voordat er vergoed wordt. Een gemiste kans, die weer tot veel onrust zal leiden en veel rompslomp betekent voor boer en rechter.

Dankwoord

Kees Scharringa wil ik bedanken voor het invoeren van de telgegevens en het uitprinten van de kaartjes, Piet Zomerdijk en Frank Visbeen voor hun opmerkingen bij een eerdere versie. En natuurlijk alle tellers, aan wie nog een uitgebreider verslag van de tellingen zal worden toegezonden.

Dirk Tanger
Santpoorterstraat 34
2023 DC Haarlem

Literatuur

- COTTAAR E.A. 1991 –Verslag van de internationale watervogeltellingen 1981 –1990 in Noord-Holland. Graspieper: juni 1991, jubileumnummer.
- LENSINK R. EN BOUDEWIJN T. . 2001 gedoogexperiment knobbelzwanen in Noord-Holland deel 2, rapportage seizoen 2000/ 2001
- EBBINGE B.S., HEERTERBEEKC J.A.P. EN BEEKMAN J.H.1998: Knobbelzwanen in Noord – en Zuid-Holland, Wageningen.
- LEVER C.J. 2001: Afschot van knobbelzwanen in Noord-Holland afdeling onderzoek provincie Noord-Holland, Haarlem.
- NIEHUIS J 2002: Knobbelzwanen en graslandschade; is gedogen de oplossing?